

# A NARRATÍV PSZICHOLÓGIAI TARTALOMELEMZÉS

László János

a pszichológiai tudomány doktora, egyetemi tanár  
MTA Pszichológiai Kutatóintézet és PTE BTK Pszichológiai Intézet  
laszlo@mtapi.hu

A nyelv és a beszéd, valamint az emberi lelki élet közötti összefüggések évszázadok óta foglalkoztatják a kutatókat. Ezeknek az összefüggéseknek a vizsgálata a múlt század utolsó évtizedeiben a narratív pszichológia kialakulásával új lendületet kapott. Az elbeszélő szövegek értelmezése során a személyiséget, illetve a kultúrát jellemző pszichológiai konstrukciók születtek. Saját kutatásainkban abból indultunk ki, hogy az elbeszélő nyelv, az elbeszélés mint lelki tartalmakat hordozó komplex mintázat vizsgálata révén az emberi társas alkalmazkodás pszichológiai folyamataira vonatkozó, empirikusan ellenőrizhető tudományos ismeretek birtokába juthatunk. E kutatásokban a számítógépes nyelvészet és a nyelvtechnológia újabb eredményeire támaszkodtunk (László, 2005).

Jelentős életeseményeik elbeszéléseiben az emberek önmagukat fogalmazzák meg. Az elbeszélésekben kifejezésre jut az a mód, ahogy a jelentésadás folyamatában élményeiket, a társas világhoz való viszonyukat megszervezik, ahogy identitásukat megalkotják. Ha elfogadjuk, hogy az ember számos lényeges vonatkozásban történetekben és történetek révén konstruálja önmagát és saját pszichológiai valóságát, akkor joggal feltételezhetjük, hogy e történetek élményminőségei a történetmondó ember viselkedéses alkalmazkodására, az élethelyzetekkel való megbirkózásának várható módjaira és esélyeire vonatkozóan is fontos ismerteket

nyújthatnak. Ezeknek az élményminőségeknek és élményszervezési módoknak a megismeréséhez olyan eszközökre, vagyis olyan módszerekre van szükségünk, amelyek képesek az elbeszélés nyelvi alakzaiból megbízhatóan kibontani a pszichológiai releváns jelentéstartalmakat.

A narratológia az elbeszélések kompozícióját illetően véges számú alkotóelemet, és ezeknek az alkotóelemeknek véges számú variációját írta le. Az egyes alkotóelemek, illetve változataik a szöveg szintjén megbízhatóan azonosíthatók. Ugyanakkor az elbeszélés így meghatározott komponenseihez élményszintű pszichológiai jelentések társíthatók. Az elbeszélés véges számú strukturális vagy kompozíciós „helyet” tartalmaz, amit ugyancsak véges számú, pszichológiai lag jelentésteli tartalommal lehet kitölteni, miközben a felszíni szöveg végtelenül változatos lehet. A narratív pszichológiai tartalomelemzés a számítógépes nyelvészet eredményeire támaszkodva ezt az összefüggést aknázza ki. A tanulmányban a teljesség igénye nélkül bemutatjuk azokat a narratív elemeket, amelyek pszichológiai jelentéssel ruházhatók fel.

## *A szereplői funkciók*

Az élettörténeti epizódok elbeszéléseiben a szereplők köre pszichológiai szempontból jól osztályozható. E tekintetben természetesen az elbeszélés nem áll egyedül, hiszen

például Mérei Ferenc (1984) a manifeszt álomtartalmak szereplőinek repertoárjából kötődési jelentőségsorrendre következtet. Az elbeszélés, különösen az élettörténeti elbeszélés sajátossága azonban, hogy a szereplők, vagyis a társak cselekedeteikkel nemcsak a cselekményt lendítik előre (azaz nemcsak cselekményfunkcióik vannak), hanem a személyiségfejlődés, illetve a személyiség állapota szempontjából lényeges interperszonális, pszichológiai funkciókat is képviselnek. A segítségnyújtás vagy védekezés cselekményfunkciója jól értelmezhető a védekezés és a biztonság pszichológiai funkciója mentén, és egyáltalán nem mindegy, hogy ezt a funkciót a szülő a gyerekekkel, vagy fordítva, a gyerek a szülővel szemben gyakorolja. Utóbbi esetben olyan szerepvisszafordításról beszélhetünk, ami a gyerek számára érzelmileg megerhelő, bántalmazó jellegű kapcsolatformára utal.

A szereplők és funkcióik pszichológiai tartalomelemzése tehát a szövegben nem tetszőlegesen választott egységeket számol össze, hanem a szöveg lényegét alkotó narratív tulajdonságokra, szereplőkre és cselekedetekre épít úgy, hogy ezeknek a tulajdonságoknak ad pszichológiai értelmezést. Ezért nevezhetjük narratív pszichológiai tartalomelemzésnek. A szereplők pszichológiai funkcióival kapcsolatban Péley Bernadette (2002), Ehmann Bea (2002) és Hargitai Rita (2004) végeztek vizsgálatokat. Péley (2002) azt a feltételezését kívánta ellenőrizni, hogy az ifjúkori deviáns magatartásmódok mögött a korai tárgykapcsolatok zavarai, illetve e zavarok hibás kompenzációi húzódnak meg. Ennek megfelelően olyan epizódok elbeszélésére kérte vizsgálati személyeit, amelyekben a korai szelf-tárgy reprezentációk kifejeződnek (például első jó és első rossz emlék, egy emlék a szülőikkel), a védekezés és biztonság (egy fenyegető helyzet, amit uralni volt képes,

egy fenyegető helyzet, amit nem volt képes kontrollálni), az önértékelés, értékesség és az ehhez tartozó belső erőfeszítések és támogatások (egy teljesítmény emléke) stb. megjelennek. Az epizódok elbeszélésében felbukkant szereplőket négy kategóriába (szerepkörbe) osztotta: szülők (anya, apa), szűk család, tág család, nem rokonok. A szereplők pszichológiai funkcióit huszonegy kategória segítségével elemezte, amelyek jól leírhatók voltak a bizalom-bizalmatlanság (például: „áruló”, „ellenség”), a kiszolgáltatottság (például: „elhagyó”, „szorongató”) és a biztonságnyújtás (például: „védelmező”, „segítő”) mentén. A szereplőknek a történetekben való eloszlásából és a szereplőknek az egyes történetekben tulajdonított funkciók eloszlásából a hipotézist egyértelműen alátámasztó következtetéseket lehetett levonni.

#### *Téri-érzelmi távolságszabályozás*

A konkrét és szimbolikus tér szerepére az irodalmi szövegek kompozíciójában a huszadik század jelentős narratológusai figyeltek fel. Mihail M. Bahtyin (1976) a románc koronotopozsát az ismétlődő motívumok téri viszonylatokban leírható mintázatával ábrázolja: a szerelmesek találkoznak, akadályok visszatartják őket az egyesüléstől, elszakadnak egymástól, végül újra egymásra találnak és egybe-kelekednek. Faragó Kornélia (2001) irodalmi, fiktív narratívumokat vizsgálva kísérletet tett arra, hogy meghatározza az irodalmi szövegekben megjelenő konkrét és metaforikus tereket és azok jelentőségét. Kiemeli azokat a téri motívumokban leképezhető toposzokat, amelyek egyrészt alá- és fölérendelő, másrészt mellérendelő térvizonylatokra utalnak az elbeszélésben. Az alá-fölérendelő viszonylatok visszatérő mintázata megfogalmazható a földhözragadság-fel-emelkedés, elbukás-megdicsőülés, menny-pokol mitikus eredetű toposzaiban. Az

interperszonális viszonyok szempontjából azonban kiemelkedő jelentőségük van a mellérendelő térviszonylatoknak is: a „tőle-felé játéknak”, amely a közelség-távolság téri-émocionális viszonyában valósul meg. Northrop Frye (1998) szerint az érzelm mozgásának két általános irányát jeleníti meg a tárgyhoz való közeledés: például szájalom formájában, és a tárgytól való távolodás: például félelem formájában. Az élettörténeti elbeszélésekben a közeledés-távolodás dinamikája az elbeszélő mint a történet főszereplője és a további szereplők mint partnerek közötti kapcsolatszabályozásra és az elbeszélő érzelmszabályozásának módjára utal.

A tárgykapcsolat-elméletekre és a szelf-fejldési elméletekre támaszkodva Pohámok Melinda (2004) dolgozta ki a közeledés-távolodás pszichológiai jelentéseire vonatkozó feltevéseket. Eszerint létezik egy olyan interperszonális vagy interaktív tér, amely mindig az én és a másik viszonya alapján szerveződik: a tér két végpontját az én és a másik adja meg, és egymás viszonyában való mozgásuk a kapcsolat alapvető sajátosságának tekinthető. Az én és a másik viszonya leírható egyszerűen konkrét, fizikai térben való mozgásokkal: a felé (vele) – tőle (nélküle) dimenzióban. Itt a másik viszonyában végrehajtott akciók mentén írhatjuk le a mozgást, például „odajött”, illetve „elment”. Másrészt az én és a másik viszonya leírható az interaktív tér interszubjektív aspektusában is a megosztottság (megértés), illetve a megosztottság hiánya (nem-megértés) állapotaival. Ekkor a másik viszonyban átélt mentális állapotok – vágyak, érzések, szándékok – jelzik a közelséget, illetve a távolságot. Például „tetszett nekem” illetve „nem bocsátott meg”.

Pohámok (2004) *borderline* nőbetegek élettörténeti elbeszéléseit hasonlította össze életkorban nekik megfelelő major depressziós nőbetegek hasonló történeteivel. A *borderline* személyiség szerveződés pszicho-

dinamikájára vonatkozóan Margaret Mahler értelmezéséből indult ki, aki szerint a patológiát a szeparációs-individuációs folyamat zavara okozza. Ezeknél a személyeknél az anyától való leválás olyan krízissel járt, amelyben minden egyes távolodási próbálkozás alkalmával a végleges elhagyatás fenyegetettségét élték át. A közelség viszont azzal fenyegette őket, hogy én-határaik elmosódnak, elveszítik önálló identitásukat. A *borderline* személyek felnőtt kapcsolataikban újraélik a szeparációs-individuációs folyamat kríziseit. Az eredmények megerősítették Pohámok várakozását. Amíg a közeledések-távolodások abszolút számában nem volt különbség a két csoport között, a *borderline* személyeknél lényegesen több közeledés-távolodás váltás volt megfigyelhető. Ezek a váltások gyakran egyetlen kijelentésen belül jelentkeztek, például: „Hát ilyen nagy szerelem volt, de tudom, hogy amikor beteljesült (közeledés), akkor ilyen nagyon idegennek éreztem (távolodás)”.

#### *Az elbeszélői perspektíva pszichológiai elemzése*

A történet elbeszélője gyakran nemcsak bemutatja szereplőit, illetve a szereplői által végzett cselekvéseket vagy a szereplővel történeteket, hanem emellett arra is lehetősége van, hogy az események és azok körülményeinek egy részét vagy akár egészét a szereplő nézőpontjából mutassa be. A szereplő perspektíváját érvényesítő történetből így nemcsak arról értesülünk, hogy mi történt, hanem az eseményeket a szereplő tapasztalatain mintegy átszűrve ismerjük meg. Formálisan a narratív perspektíva fogalmát úgy határozhatjuk meg, mint mindazon nyelvi eszközök összességét, amelyek a történet világát – az eseményeket, az események körülményeit, ami a többi szereplő bemutatását is magában foglalhatja – ahhoz a személyhez kapcsolják, akinek a perspektíváját a történet elbeszélője érvényesíti.

Az elbeszélői perspektíva hordozza azokat a tudatállapotokat, amelyek az eseményekkel összefüggésben az elbeszélőt, illetve az elbeszélés szereplőit jellemzik, ezért az események bemutatásának elemzésében az elbeszélői perspektíva vagy nézőpont kitüntetett helyet foglal el. Egyes szerzők (például Bal, 1985) a narratív kompozíció – az események és tudatok egymásra vonatkoztatása – kulcsának tekintik.

Az elbeszélői perspektíva pszichológiai implikációinak kibontására és operacionálisára – a perspektíva pszichológiai síkján – az önéletrajzi elbeszélésben Pólya Tibor (1999; 2004) tett kísérletet. Pólya szerint az élettörténet elbeszélője két pozíció érvényesítése között választhat: az elbeszélő „a történet elbeszélője” pozícióból úgy beszélheti el az eseményeket, ahogy azokat felidézéskor látja, a „történet elbeszélője mint a történet szereplője” pozícióból pedig úgy, ahogy az eseményeket eredetileg megtapasztalta. A két pozíció elhatárolásához Pólya a beszélőhöz kapcsolt tér-idői rendszer fogalmát használta fel. Ez azt jelenti, hogy például az önéletrajzi elbeszélés elbeszélője olyan nyelvi subjektumként fogható fel, aki egy háromdimenziós koordináta-rendszer centrumában helyezkedik el. A rendszer dimenziói a személyre, időre, illetve helyre utaló deiktikus kifejezések, így többek közt a személyes névmások, az idői és téri határozósók és az igeidő. Az elemzés a deiktikus kifejezések azon fontos jellemzőjére épít, hogy a deiktikus kifejezések jelentése csak a kontextus ismeretében állapítható meg. „Az én most itt vagyok” mondatot véve példaként az, hogy kire vonatkozik az „én” személyes névmás, továbbá az, hogy milyen időpontot, illetve helyet jelölnek meg a „most” és az „itt” szavak és a jelen idejű „vagyok” igealak, csak akkor tudhatjuk meg, ha ismerjük azt a kontextust, amelyben ez a mondat eredetileg elhangzott. A háromdimenziós deiktikus rendszer fogalma segítsé-

gével a következőképpen határozható meg, hogy az önéletrajzi elbeszélő a „történet elbeszélője” vagy a „történet elbeszélője mint a történet szereplője” pozíciót foglalja el. Amikor az elbeszélő egy történet elbeszélésébe kezd, a narratív szöveg deiktikus centruma általában az elbeszélés szituációjához kapcsolódik. Ez azt jelenti, hogy a szöveg egyes szám első személyű névmása a „történet elbeszélője” pozícióra vonatkozik, és az időre és a helyre utaló deiktikus kifejezések közül a közeli (például „ekkor”, „itt” stb.) az elbeszélés aktuális helyzetére, a távoliak („akkor”, „ott” stb.) a felidézett eseményre vonatkoznak. Ugyanígy az elbeszélő jelen idejű igealakot használ az elbeszéléssel egy időben végbemenő cselekvésre, és múlt időt az elbeszélte eseményre. Amikor viszont az elbeszélő a „történet elbeszélője mint a történet szereplője” pozíciót foglalja el, akkor az időre és helyre utaló deiktikus kifejezések közül a közeli, illetve a jelen idejű igealakok az elbeszélte, azaz felidézett eseményre vonatkoznak, nem pedig a felidézés aktuális helyzetére. Mivel a személyes névmások a téri és idői határozósókkal, illetve igeidővel ellentétben nem oszthatók két – egy közeli és egy távoli – egymástól alakjukban is megkülönböztetett pólusra, valójában az igeidő megváltozása, illetve a határozósók ezen közeli-távoli váltása alapján valószínűsíthető a személyes névmás váltása is a „történet elbeszélője” és a „történet elbeszélője mint a történet szereplője” pozíciók között.

Újabbán az élményszerveződésre és a self-reflexivitásra irányuló funkcionális vizsgálatok szempontjainak megfelelően Pólya (2004) a narratív pozicionálás helyett az elbeszélői perspektíva idői síkjára helyezi a hangsúlyt. Az élettörténeti narratívum az eseményeknek minimálisan két idősíkját kezeli (kevés kivételtől eltekintve nem is kezel többet). Az elbeszélés helyzetének, az élettörténet-mondás eseményének idői

síkját, és az élettörténetben elbeszélte események idői síkját. A két idősíknak megfelelően a narratív perspektívának négyféle változata létezik. Visszatekintő narratív perspektíva esetén az elbeszélői nézőpont az elbeszélés helyzetéhez, az elbeszélés tartalma pedig az elbeszélte eseményekhez kapcsolódik időben. Átélt narratív perspektíva esetén mind az elbeszélői nézőpont, mind a narratív elemek az elbeszélte események idejében lokalizáltak. Újraátélt narratív perspektíva érvényesítésekor az elbeszélői nézőpont és a narratív elemek egyaránt az elbeszélés helyzetéhez kapcsolódnak. A negyedik variáció gyakorlatilag nem fordul elő.

Az az elemzési apparátus, amely az elbeszélői perspektíva megragadásával az elbeszélte élettörténeti események tudattartalmi beágyazását írja le, a szöveg jól definiálható nyelvi tulajdonságaira épít. Ezáltal lehetőséget nyújt arra, hogy az identitásállapotok vizsgálatára alkalmazzák. Pólya (2004) fiatal homoszexuálisokkal és IVF (lombikbébi) programban részt vevő nők kritikus életpízdájairól készített narratív interjúkat. Az első esetben a személyeknek azt az eseményt kellett elmesélniük, amikor a családjuknak elmondták, hogy homoszexuálisok. A második esetben azt a helyzetet mesélték el a személyek, amelyben megtudták, hogy nem lehet gyerekük. Mindkét helyzet az identitás központi kategóriáját érinti, így a velük kapcsolatos élmények szerveződési módjából a személyek identitásállapotára, elsősorban az identitás érzelmi összetevőjére vonatkozó következtetések levonására nyílt lehetőség. A következtetések helyességének ellenőrzésére Pólya az interjú alkalmával az identitásállapotot mérő kérdőíveket is felvett a személyekkel. A két adatcsoport, vagyis a narratív perspektíva alkalmazása az élettörténeti epizód elbeszélésében és az identitásállapotra vonatkozó adatok szoros összefüggést mutatott. A visszatekintő narratív perspektíva érzelmileg kiegyensúlyozott

identitásállapottal járt együtt, míg az átélt és az újraátélt perspektívák esetén a kérdőíves adatok identitásbizonytalanságot, érzelmi kiegyensúlyozatlanságot jeleztek.

#### *Az időélmény szerepe a narratívumban*

Az idői szervezés az élettörténeti elbeszélések olyan bensőleges sajátossága, ami összefüggésbe hozható intrapszichés folyamatokkal és állapotokkal. Az elemzést megkönnyíti, hogy az időviszonyok azonosítása az igeidők, az igeszemplé és az időhatározók alapján a szöveg szintjén biztonságosan elvégezhető. A legkézenfekvőbb, egyszerűsített a szöveg szintjén a legegyszerűbben elvégezhető feladat az igeidők használata és a pszichológiai folyamatok közötti összefüggések vizsgálata. Erre korábban több kísérlet is történt. Milton Rokeach és Richard Bonier (1960) TAT képekre adott szövegek alapján azt találták, hogy a zárt és a nyílt gondolkodású személyek között a múlt idejű igék használatában nem volt különbség, ám a nyílt gondolkodásúak következetesen több jelen idejű, a zárt gondolkodásúak pedig több jövő idejű igét használtak. James W. Pennebaker, Tracy J. Mayne és Martha E. Francis (1997) vizsgálatában az elbeszélő által átélt stressz szintje negatívan korrelált a múlt idő használatával, azaz minél több múlt idejű ige volt a szövegben, annál kisebb aktuális stresszt váltott ki az elbeszélés.

Az idői szervezés elemzése az alábbi szempontok szerint történhet:

1. Az elbeszélte esemény(ek) és az élettörténet valóságos (biológiai, pszichológiai és szociális) kronológiájának viszonya. Mely életszakasz(ok)ból származnak az esemény(ek)?
2. A történet „sűrűsége”, az esemény valóságos és elbeszélte idői kiterjedésének viszonya, például az idő megállítása vagy kitágítása.
3. Az elbeszélés idői perspektívája, illetve ennek változásai (jelen, múlt, jövő).

4. Az elbeszélés kronológiai mintája: kilengések az egyenes vonalú előrehaladáshoz képest, illetve az idői ingadozásokhoz kötődő jelenségek.

Az elbeszélésben kifejeződő időélmények más szempontból is elemezhetők. Ehmann (2004) részletesen áttekinti az időélményhez kötődő pszichológiai jelenségeket. A jövőidő hiánya frusztrációra, a visszautasítás élményére utal. A teljes jelenidejűség, a ciklikuság, amelybe az örökkévalóság is beletartozik, a realitásélmény sérüléséről tanúskodik. Az idő fragmentációja, amikor az események között széttöredeznek az idői kapcsolatok, az én-határok pszichotikus felbomlására utal. A borderline és narcisztikus kórisme egyik jellemző vonása az idő fragmentációja. Ennek súlyosabb változata az idői kapcsolatok teljes megszűnése, ami szkizofrén állapotokban vagy szenilitás esetén figyelhető meg.

#### *Narratív értékelés*

A narratív értékelés szerves része, lényegi mozzanata az elbeszélésnek. Erre Willam Labov éppen élettörténeti elbeszélések elemzésével világított rá (Labov – Waletzky, 1967). Labov serdülőkorú fiataloknak tett fel olyan kérdéseket, mint például: „Voltál-e valaha már életveszélyben?” vagy „Verekedtél-e már nálad nagyobb fiúval?”. Ha igenlő választ kapott, elmeséltette magát az eseményt. Jóllehet Labovot elsősorban az eseményszekvencia és a történet szekvencia közötti viszony érdekelte, és ennek alapján különböztetett meg az eseményen belüli sorrendi helyzethez képest elmozdítható illetve nem elmozdítható kijelentéseket – utóbbiakat tekintve az elbeszélés alapvető, ún. narratív kijelentéseinek vagy csomópontjainak. Azt is felismerte, hogy egy esemény elbeszélésének nemcsak a narratív kijelentések a szükségszerű alkotórészei, hanem azok az eszközök is, amelyek révén az elbeszélő világossá teszi, hogy nem egy pusztán eseményszekvenciát sorol fel, hanem történetet mond, aminek értelme, jelentése

van. A legfontosabb ilyen eszköz az értékelő kommentár, ami az elbeszélő személyes viszonyát fejezi ki az eseményhez. Az értékelő kommentár azonban nemcsak önálló kijelentés formájában jelenhet meg, hanem lehet maga is narratív kijelentés. Egy eseménynek vagy folyamatnak az elbeszélésben megjelenő érzelmi és kognitív értékelése az eseménnyel vagy folyamattal összefüggő intrapszichikus történések fontos mutatója lehet. Ugyanakkor az értékelést, noha szervesen hozzátartozik az elbeszéléshez, a szöveg szintjén még a pozitív-negatív dichotómia mentén is nehéz tetten érni. A narratív pszichológiai tartalomelemzésben ezért – szemben a többé-kevésbé automatizálhatónak tűnő elemzési szempontokkal – célszerű olyan szövegtöredéki eljárást igénybe venni, amely az énré, a társakra, illetve a situáció lényeges elemeire vonatkozó teljes kijelentéseket vesz figyelembe. Ezt tette Geoffrey M. Stephenson, László János, Ehmann Bea, Robert M. H. Lefever és Robin Lefever (1997), amikor szenvedélybeteg terápiai naplóikban az énré vonatkozó pozitív, például: „Szeretnék meggyógyulni” vagy „ma jobban érzem magam, mint bámmikor”, negatív, például: „Ma reggel depressziós hangulatban ébredtem” vagy „Utálok megjátszani magam a társaim előtt”, a terápiára vonatkozó pozitív, például: „S példája komoly bátorítást adott nekem” vagy „Nagyon élveztem K kollázsát”, negatív, például: „Úgy éreztem, legszívesebben kimennék a ma reggeli csoportról” vagy „Belehalok, ha holnap nekem kell szerepelnem a csoport előtt”, illetve a kívülálgra vonatkozó pozitív, például: „Nagyon jólesett a feleségem Bálint-napi üdvözlőkártyája”, és negatív, például: „Nem számítok arra, hogy családom jobb lesz hozzám, ha kimegyek innen” kijelentéseket különített el, és a három arányból, valamint az idői változás trendjéből a gyógyulási esélyekre következtetett.

Az értékelés elemzésének nyersebb formája a pozitív és negatív érzelmekkel

terhelt szavak és kifejezések szótárának alkalmazása. Ilyen szótárak a hetvenes évektől készülnek, például az *Oxfordi Érzelem Szótár* vagy a *Linguistic Inquiry and Word Count LIWC 2001* (Pennebaker et al., 2001). E szótárak hátránya, hogy az elbeszélői nézőpontot eleve adottnak tekintik, nem tudják megkülönböztetni az érzelmi és kognitív értékelést, illetve az értékelés tárgyát, előnyük viszont, hogy az elbeszélés érzelmi-hangulati tónusáról, ennek ingadozásairól viszonylag pontos képet adnak.

### *Narratív koherencia*

Az elbeszélésben a külső és belső világ eseményei ésszerű rendben jelennek meg. A narratív koherencia mértéke az élettörténeti epizódokban, illetve magában az élettörténeti elbeszélésben a belső állapotok, intrapszichés történések érzékeny mutatójának tűnik. Aaron Antonovsky (1987) szerint az emberek általános egészségi állapota is összefüggésben van azzal, hogy élettörténetüket mennyire koherensnek élik át. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az élettörténeti elbeszélés koherenciáját a szöveg szintjén igen nehéz operacionálisan megragadni, hiszen, pusztán a cselekmény síkján maradván, a legegyszerűbb történeteket is bonyolult oksági láncolatok kötik össze, s ekkor még nem vettük figyelembe sem az előzőekben elemzett további koherencia-tényezőket, sem pedig a cselekvési sík és a tudatossági sík összhangját. Az élettörténeti szöveg koherenciájának megállapítására Craig R. Barclay (1996) javasolt elemzési sémát, azonban ez a séma elsősorban a koherenciaképzésben szerepet játszó alkotóelemeket, mintsem a koherencia mérésének eljárását tartalmazza. A narratív koherencia szövegszintű mérésére a Memphisi Egyetemen Art Graesser vezetésével folytatnak kutatásokat. Az általuk kifejlesztett COH-METRIX szövegelemző program hat különböző koherenciaelemző modult tartalmaz a kauzális, intencionális, temporális,

referenciális, téri és strukturális kohézió mérésére, tehát célzott módon az elbeszélésekre jellemző koherenciamutatókat kezeli mintegy 250 nyelvi marker alapján (Dufty et al., 2004). Mindazonáltal pillanatnyilag a történetkoherencia megállapítására a globális becslés tűnik az egyedüli hozzáférhető eljárásnak, amikor is a szöveget független értékelők ítélik meg a koherencia szempontjából. Ezt az eljárást alkalmazta Pennebaker (2001), aki a traumatizáló vagy stresszkelő esemény írásos elbeszélését kérte érzelmi zavaroktól szenvedő személyektől. A személyeknek az írást három-öt napon keresztül meg kellett ismételnük. A lelki és testi egészség változását a semleges témáról író kontrollcsoporthoz képest számos változó mentén ellenőrizte, például nézte az immunműködés változását, a betegállományban töltött napok számát stb. Az írásos elbeszéléseknek a kognitív és érzelmi működésekre utaló szövszintű tartalomelemzése mellett független személyekkel megítéllette a napról napra írott elbeszélések történetkoherenciáját is. Míg a feszültségkeltő élmények „kiírása” általában az egészségi állapot kedvező változásához vezetett a kontrollcsoporttal történő összehasonlításban, a legjelentősebb javulás azoknál a személyeknél következett be, akiknek negatív emocionális színezetű, kevésbé koherens története az ötödik napra pozitív érzelmi irányba mozdult el, és koherensebbé vált.

Magyar nyelven az élettörténet koherenciájának a szöveg szintjén történő azonosítására Papp Orsolya (2004) tett kísérletet. Modellje a koreferencialitás elvére épül, vagyis a szöveg koherenciájának mértékét a benne előforduló azonos vagy hasonló referenciájú szavak sűrűsége jelezné. A koherencia mérése még ebben a szövszintű elemzés-módban sem könnyű feladat. A koreferencialitást legnyilvánvalóbban megvalósító ismétlésnek számos rejtett formája van a variációktól egészen az antitézisekig (Fónagy, 1990).

*A szelf-referencia pszichológiai jelentései*

Az élettörténeti elbeszélések szükségképpen én-elbeszélések, amennyiben a narrátor és a főszereplő definíciószerűen az én. Az elbeszélés az én élményeiről szól. Az viszont nem szükségszerű, hogy saját élményeinek felidézésekor az elbeszélő kizárólag szubjektív tapasztalatairól adjon számot, figyelmen kívül hagyva partnereinek élményeit. Másrészt előfordulhat az is, hogy az elbeszélésből hiányoznak az én élményei, mintegy kimarad az én. Az elbeszélő szöveg szintjén az én jelenléte az önhivatkozásokban nyilvánul meg. Hargitai (2004) Szondi Lipót sorsanalízisének fogalmaira támaszkodva tekinti át az én jelenlétének vagy távol maradásának lehetséges pszichológiai jelentéseit. A sorsanalízis én-elmélete az ént két, polárisan ellentétes énes-öszöntőfaktorra építette: az egyik a birtoklás ösztönös vágya, azaz az énbeszűkítés, míg a másik a „mindenné válás”, azaz a létezés ösztönös vágyából táplálkozó én-kitágítás. A fenti faktorokon belül két-két ellentétes tendencia (introjekció vs. negáció; projekció vs. infláció) biztosítja a személy önfenntartását, autonómiáját, a valósághoz való alkalmazkodását és integrációját egyaránt.

A fenti megközelítés értelmében csupán a szelfre vonatkozó nyelvi markerek finom arányait figyelembe véve különbséget tehetünk a birtoklás és a létezés dominanciájával jellemezhető, illetve az énézés rendkívüli csökkenésével, az én nagyfokú elszegényedésével leírható pszichés állapotok, s voltaképpen az ezeket reprezentáló élettörténeti narratívumok között.

*A tagadás*

Az élettörténeti elbeszélésekben gyakran jelennek meg tagadó formák. Az időtagadás (például: soha, semmikor) pszichológiai jelentéséről a traumatikus élmények kapcsán korábban már volt szó. A tagadás bizonyos esetekben ambivalenciát jelenít meg, például

megfordítja a jelentést vagy kiemeli az adott konstrukció egyik vagy másik pólusát, ám magát a jelenséget mégsem tagadja. Az ambivalens tagadás (például: nem, sem, fosztóképzős tagadás) magában hordozza egy alternatív perspektíva létezését, ezáltal jelenítve meg a gátlás jellegű pszichés alkalmazkodást. Ezzel szemben az ún. megsemmisítő vagy –Bahtyin szóhasználatával élve – absztrakt tagadás (például: sehol, soha, senki) nem az egyik vagy másik pólust tagadja, hanem megsemmisíti, mintegy törli magát a konstrukciót is. E megsemmisítő tagadás utal az énes veszélyre, a destrukcióra.

Szondi (1956) sorsanalízisének én-elmélete szerint a tagadás nem intellektuális folyamat, hanem az én legáltalánosabb, legemberibb és – bizonyos esetekben – legfatálisabb állásfoglalása. E „nemet mondás” formája és különösen mértéke gyakran meghatározza az egyén és a közösség egymáshoz való viszonyát: a negációs funkció biztosítja az egészséges ember környezetéhez és morális standardokhoz való alkalmazkodását, ez garantálja a társadalom működőképességét bizonyos ösztöntörékek és képzetek elfojtása, gátlása és elidegenítése révén. A „nemet mondás” azonban szélsőséges mértékben is megjelenhet: a tagadás túlsúlya mögött a világ értéktenítése áll, amely minden esetben valamilyen énes veszélyre, destrukcióra utal. A tagadás dominanciája ebben az esetben például a preszuicidális szindróma beszűkülésének, illetve az alkoholizmus vagy a narkómánia következtében fellépő autoagresszió negatívizmusának feleltethető meg.

*A narratív pszichológiai tartalomelemzés automatizálása: a LAS-Vertikum*

A számítógépes technológia új eredményei megteremtették a komputeres minőségi szövegkutatás lehetőségét (lásd Neuendorf, 2002). A narratív elemzésben s még számos más területen ezek az eklektikus eszközök



jóval hatékonyabbnak bizonyulnak, mint a pusztán minőségi vagy pusztán mennyiségi módszerek. A már meglévő és a folyamatosan keletkező bonyolult számítógépes programok gyors hipertextelemzésre is képesek, ez pedig lehetőséget teremt arra, hogy a valamely populáció által előállított összes szöveget egyetlen hatalmas adatbázisként kezelhessük. Ez ma még szinte felmérhetetlen előnyöket kínál az elbeszélés megközelítésében, hiszen képes a narratívumok strukturálatlan tartalmi szempontjait strukturálni. Más szavakkal – az orvostudományban használatos modern képpalkotó eljárások analógiájára – képessé tesznek arra, hogy az „esetek közötti elemzés” módszerével olyan tartalmi mintázatokat fedezhessünk fel a terjedelmes szövegbázis „mélystruktúrájában”, amelyek a tartalomelemzés hagyományos „olló-ragasztó” módszerei számára igen nehezen volnának megközelíthetőek.

A narratív pszichológiai tartalomelemzésre épülő kutatási és elméletalkotási stratégiának fontos feltétele olyan számítógépes tartalomelemző programok kifejlesztése, amelyek viszonylag nagy biztonsággal képesek nagyobb szövegbázisokban a pszichológiai tartalmakat hordozó narratív kategóriákat a nyelvi mintázatok szintjén azonosítani. A programoknak képeseknek kell lenniük a találati gyakoriságokat rendezett formában regisztrálni, illetve az így kapott adatokkal megfelelő statisztikai műveleteket elvégezni. Kutatócsoportunk ebből a célból fejlesztette ki a Lin-Tag szó feletti

narratív pszichológiai tartalomelemzőt. A programot összekapcsoltuk az Atlas.ti nagyméretű szövegbázisok kezelésére alkalmas szoftverrel és az SPSS statisztikai programcsomaggal (Lin-Tag – Atlas.ti – SPSS: LAS Vertikum), és ellenőrzött feltételek között felvett élettörténeti elbeszélések, valamint kérdőívek, projektív tesztek és más pszichológiai vizsgálóeljárások segítségével megkezdtuk a narratív kategóriáknak tulajdonított pszichológiai konstrukciók érvényességének empirikus vizsgálatát (László et al., 2004; László, 2005). A szisztematikusan kiválasztott és ellenőrzött feltételek között felvett élettörténeti elbeszélésekre épített, az elbeszélés nyelvi-strukturális tulajdonságait kiaknázó automatizált narratív pszichológiai tartalomelemzés a történet elemzését tudományos elemzéssé teheti. Lehetővé válik, hogy az élettörténetek által létrehozott, fenntartott és közvetített identitás elemzésére ne csupán a megértést szolgáló kategóriákat hozzunk létre, amelyeket legfeljebb asszociatív kapcsolatokba hozhatunk a pszichológia tudományos fogalmaival, vagy beérjük a kognitív-kategoriális elemzéssel, ami az identitás jéghegyének legfeljebb a csúcsát képes elérni, hanem képessé válunk az élettörténetekbe foglalt élményminőségek tudományos vizsgálatára.

Kulcsszavak: *narratívum, elbeszélő struktúrák, identitás, nyelvtechnológia, tartalomelemzés*

## IRODALOM

- Antonovsky, Aaron (1987): *Unraveling the Mystery of Health: How People Manage Stress and Stay Well*. Jossey-Bass, San Francisco
- Bahtyin, Mihail M. (1976): *A szó esztétikája*. Gondolat, Budapest
- Bal, Mieke (1985): *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. University of Toronto Press, Toronto
- Barclay, Craig R. (1996): Autobiographical Remembering: Narrative Constraints on Objectified Selves. In: Rubin, David C. (ed.): *Remembering Our Past*. Cambridge University Press, Cambridge, 94–125.
- Duffy, David F. – McNamara, D. – Louwse, M. – Cai, Z. – Graesser, A. C. (2004): Automatic Evaluation of Aspects of Document Quality. <http://csep.psyc.memphis.edu/cohmetix>
- Ehmann Bea (2002): *A szöveg mélyén. Pszichológiai tartalomelemzés*. Új Mandátum, Budapest
- Ehmann Bea (2004): Tartalomelemzési módszerek a szubjektív időélmény vizsgálatára laikus beszélők szövegeiben. *M. Pszich. Szemle*, 59, 3, 345–361.
- Faragó Komélia (2001): *Térrányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben*. Fórum, Újvidék

- Fónagy Iván (1990): *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*. Linguistica Series C. Relations, 3. MTA Nyelvtudományi Intézete
- Frye, Northrop (1998): *A kritika anatómiája*. Helikon, Budapest
- Hargitai Rita (2004): A narratív pszichológia hozzájárulása Szondi Lipót sorsanalíziséhez. In: Erős Ferenc (szerk.): *Az elbeszélés az élmények kulturális és klinikai elemzésében*. Akadémiai, Bp., 167–178.
- Labov, William–Waletzky, Joshua (1967): Narrative Analysis: Oral Version of Personal Experience. In: Helm, June (ed.): *Essays on the Verbal and Visual Arts*. American Ethnological Society, Seattle, 12–44.
- László János (2005): *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Új Mandátum, Bp.
- László János – Ehmann B. – Hargitai R. – Péley B. – Pohárnok M. – Pólya T. – Túri Z. – Kis B. – Naszódi M. – Prószték G. (2004): *Morphológiai-lexikai szint feletti pszichológiai tartalomelemző programok fejlesztése. Kutatási beszámoló*. Kézirat.
- Mérei Ferenc (1984): *Lélektani Napló I. Az utalás lélektana*. Művelődéskutató Intézet, Budapest
- Neuendorf, Kimberly (2002): *The Content Analysis Guidebook*. Sage Publications, London
- Papp Orsolya (2004): *Narratív koherencia-elemző program helye a pszichológiai kutatásban*. II. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia, Szeged, december 9–10. 269–273.
- Péley Bernadette (2002): *Rítus és történet. Beavatás és kábítószeres létezmód*. Új Mandátum, Budapest
- Pennebaker, James W. (2001): A stressz szavakba öntése: egészségi, nyelvészeti és terápiás implikációk. In: László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratív pszichológia. Narratívák 5*. Kijarat. Bp., 189–205.
- Pennebaker, James W. – Francis, M. E. – Booth, R. J. (2001): *Linguistic Inquiry and Word Count LIWC2001*. Erlbaum Publishers, Mahwah, NJ <http://homepage.psy.utexas.edu/homepage/faculty/pennebaker/reprints/LIWC2001.pdf>
- Pennebaker, James W. – Mayne, T. J. – Francis, M. E. (1997): Linguistic Predictors of Adaptive Bereavement. *Journal of Personality and Social Psychology*. 72, 4, 863–871.
- Pohárnok Melinda (2004): A térben való mozgás narratív dimenziójának vizsgálata borderline és depressziós betegek élettörténeti epizódjaiban. In: Erős Ferenc (szerk.): *Az elbeszélés az élmények kulturális és klinikai elemzésében*. Akadémiai, Bp., 153–166.
- Pólya Tibor (1999): *Alternation of a Narrative Subject in a Life Story: Identity from a Narrative Perspective*. Paper Presented at the XII. General Meeting of the EAESP, Oxford.
- Pólya Tibor (2004): A narratív perspektíva hatása az elbeszélő személy észlelésére. In: Erős F. (szerk.): *Az elbeszélés az élmények kulturális és klinikai elemzésében*. Akadémiai, Budapest, 89–107.
- Rokeach, Milton – Bonier, Richard (1960): Time Perspective, Dogmatism and Anxiety. In: Rokeach, Milton: *The Open and Closed Mind*. Basic Books Inc. New York, 366–375.
- Stephenson, Geoffrey M. – László, J. – Ehmann, B. – Lefever, R. M. H. – Lefever, R. (1997): Diaries of Significant Events: Socio-linguistic Correlates of Therapeutic Outcomes in Patients with Addiction Problems. *Journal of Community & Applied Social Psychology*. 7, 5, 389–411.
- Szondi Lipót (1956): *Lehrbuch der Experimentellen Triebdiagnostik*. Band I. Verlag Hans Huber, Bern

